

Борис Парахонський
Легітимація насильства
в міжнародних відносинах

У контексті нашої розмови вагомим значення набуває легітимація насильства в сучасних практиках міждержавної взаємодії.

Чинник насильства в історії людства та у відносинах між народами виконує одну з базових функцій — у системах захисту та безпеки, формах експансії, оволодінні ресурсами виживання й розвитку тощо. Війни та конфлікти, хоча й мають на меті фізичне знищення або підкорення супротивника, є також своєрідними комунікаційними системами, тобто передбачають діалог, переговорні процеси, потребу в розумінні мови, уявлень та цілей противника.

Досвід домовленостей у міжнародних взаємодіях стимулює поступове обмеження права на насильство, визначення норм і правил його застосування. Історично формується певний базовий рівень уявлень щодо припустимості та меж насильства (докса). Право на насильство зрештою монополізується державою (заборона кровної помсти, феодалських міжусобиць, дуелей тощо). У ХХ столітті право на насильство обмежується у відносинах між державами. Ідеться про війну як засіб вирішення конфліктів. Монополію на насильство в цій сфері віддано міжнародній організації — Раді Безпеки ООН, без санкції якої використання військової сили проти будь-якої держави не вважається легітимним.

Водночас конкуренція легітимаційних практик урешті-решт призводить до домінування однієї з них внаслідок здійснення соціально-практичного вибору на користь більш комфортної для суспільства та людини соціальної реальності. Питання в тому, чи можливо встановити, яка соціальна реальність є більш ефективною та історично справедливою — тобто чи існують загальнолюдські засади легітимації чи, може, вона має завжди відносний характер у залежності від певного колективного суб'єкта?

Насильство є необхідним для існування держави, оскільки покликане підтримувати соціальний порядок і виконувати функції захисту від зовнішніх і внутрішніх загроз. Однак ствердження нового владного режиму або соціального порядку часто супроводжується застосуванням сили. Революції також мають свої практики легітимації — обґрунтування в уявленнях мас необхідності змін. Потрібен певний історичний час, щоб нова форма легітимності ствердилась і сприймалась як належна.

У сучасному світі тривають військові зіткнення та конфлікти, різні за масштабом і характером, що супроводжуються відповідним вдосконаленням звичних *легітимаційних практик* або появою нових та більш ефективних. Так провідні практики біполярного світу — «захист завоювань

системи соціалізму» або «захист цінностей вільного світу» трансформуються в річищі гасел «боротьби з міжнародним тероризмом» та «гуманітарних інтервенцій».

Тоталітарна влада висуває своє розуміння справедливого й історично виправданого порядку, пропонуючи власні міфи й цінності, що різко контрастують із загальнолюдськими уявленнями про світ належного. Ідеологія нацизму або диктатури пролетаріату легітиміє насильство стосовно певних груп населення та інших народів, таким чином провокується, стає легітимним і насильство проти цих режимів.

Розуміння справедливості формується на соціально-психологічному рівні — як віра у справедливий світ — такий, що надає людині можливість виживати, реалізовувати свої прагнення та досягати цілей за умови, що вона дотримується визначених правил та норм поведінки. Передбачається, що належним чином побудований життєвий світ людини гармонізований з її потребами та внутрішніми настановами. Практика легітимації лише узгоджує діючі норми та правила поведінки з певним типом розуміння справедливості.

Нагромадження розбіжностей між внутрішнім і зовнішнім супроводжується зростанням незадоволення, суперечностей та врешті-решт призводить до конфлікту (криза легітимності). Його вирішення передбачає процеси відновлення рівноваги — через зміну зовнішнього середовища або внутрішні трансформації власних переконань та настанов. В обох випадках ідеться про застосування сили, певний тип насильства. Людині властиво вважати насильство легітимним, якщо воно призводить до відновлення рівноваги та її гармонії з зовнішнім світом.

В організованих спільнотах, у відповідності до їх конституцій, функція легітимації порядку може делегуватися *авторитету* — одній або кільком особам, які здобувають владні повноваження та встановлюють правила й норми поведінки, регулюють внутрішній порядок і відносини із зовнішнім світом. Офіційна номінація, за П. Бурдьє, — акт символічного примусу, що має силу колективного консенсусу, здорового глузду, оскільки здійснюється через довірені особи держави, що володіє *монополією на легітимне символічне насильство* (Соціологія політики, 1993, с. 72).

Влада залишається легітимною доти, доки вона користується кредитом довіри членів спільноти, що можливо за умов ефективності дій влади у відповідь зовнішнім викликам, подоланні загроз безпечному існуванню й розвитку спільноти. Легітимність влади піддається ерозії через накопичення суперечностей між внутрішньою організацією спільноти та порядками зовнішнього світу. Якщо влада неспроможна вирішити ці суперечності, подальше поглиблення конфлікту призводить до її делегітимації. Урешті-решт влада в очах більшості визнається узурпованою, а отже підлягає зміні насильницьким шляхом.

Створення ДКНС у серпні 1991 року відбувалося начебто на цілком законних підставах, хоча насправді це було насильство, нелегітимне в очах більшості населення. Зі свого боку, нові політичні сили, отримавши потужний кредит довіри, у кінцевому рахунку перетворили радянську систему урядування на якісно іншу, зі своїми специфічними, посттоталітарними практиками легітимації насильства, визнаними під час путчу 1993 року. У середовищі «реставраторів» щоразу порушується питання щодо законності створення незалежних держав унаслідок розпаду СРСР, хай навіть і через низку легітимаційних кроків їх було визнано у світі (український референдум, біловезькі домовленості тощо).

Практики легітимації не спрацювали у випадку створення низки самопроголошених, але не визнаних світовою громадськістю держав, серед них — Абхазія, Придністровська республіка, Карабах, Південна Осетія тощо. З іншого боку, використання сили задля відновлення законності, фактично поліційні операції, також не віталися, а в деяких випадках це мало наслідком зовнішнє силове втручання. Російське вторгнення до Грузії в серпні 2008 року обґрунтовувалось мотивами захисту російських громадян від «грузинської агресії» у Південній Осетії, тобто формально грузинській території. Парадокси легітимації насильства ставали більш гострими на тлі симетричної практики упокорення Чечні. У цьому випадку втручання вже обґрунтовувалось необхідністю збереження територіальної цілісності Росії.

Військові акції НАТО проти Югославії у 1999 році отримали не менш сумнівну (з точки зору традиційних уявлень про суверенітет) мотивацію «гуманітарної інтервенції», що означало введення в міжнародні відносини якісно іншої практики легітимації, фундованої на ідеї захисту прав людини. За аналогією пізніше були обґрунтовані військово-повітряні акції проти режиму Кадафі в Лівії — фактично зовнішнє втручання у громадянську війну.

Інша сучасна практика легітимації насильства — боротьба з міжнародним тероризмом набуває універсального значення після подій 11 вересня 2001 року в США. При невизначеності та вільному тлумаченні самого поняття «тероризм» така практика могла поширюватися дуже швидко і включати, зокрема, національно-визвольні рухи (Палестина, Курдистан тощо). Операції в Афганістані, Іраку, Лівії значною мірою супроводжувалися саме цими міркуваннями.

Легітимація насильства в сучасному світі дедалі менше залежить від уповноважених міжнародних структур — РБ ООН, ОБСЄ та інших організацій з питань безпеки. Більш значущу роль має домінування тих або тих інтересів у світовому інформаційному просторі. Військовим діям передують та їх супроводжують потужні інформаційні операції, покликані сформулювати відповідні уявлення про їх легітимність, навіть якщо це не зовсім узгоджується з міжнародним правом.

Чи означає такий стан справ, що світова спільнота в умовах глобалізації повертається до схем взаємодії, коли панує право сильного та світовий порядок починає фактично руйнуватись під тиском інтересів найбільш політично й економічно могутніх держав та транснаціональних корпорацій, спроможних нав'язати вигідні для себе уявлення про світовий устрій? Питання не виглядає цілком риторичним, адже глобалізаційні процеси разом із формуванням глобальної економіки потребують відповідної політичної системи з чіткішими й жорсткішими правилами використання сили, а вирішення проблем їх легітимації вимагає також формування універсального громадянського суспільства, яке було б спроможне взяти використання насильства під свій контроль.

Віктор Малахов

Насильство:

позиції морального опору

На жаль, у сучасному світі ми все ще бачимо доволі прикладів, коли саме насильство або готовність вдатися до нього постає своєрідним засобом політичної легітимації, тобто, іншими словами, торжествує право сили. Не зупиняєшся перед використанням засобів силового тиску — значить, ти гідний поваги і маєш право владарювати, тобто застосовувати насильство й надалі; гнітюча тавтологічність цієї констатації обертається тим, що стратегія легітимації і стратегія повсякденного здійснення домагань влади — це в багатьох випадках заледве не одна й та ж сама стратегія, яка базується або на відкритому використанні сили, або на хизуванні нею. Проте чи часто ми замислюємося над тим, скільки сторінок нашого спільного життя досі пишеться під диктовку насильників і бандитів?

Окрім безпосереднього страху перед насильством і не менш збагненого відчуття своєї причетності до вселюдського заручництва (не приведи Боже розлютити якого-небудь «радикала», котрий може жорстоко помститися просто людям твоєї культури), наша незжита поступливість у цьому відношенні має, очевидно, своїм джерелом також і надмірне поцінування сили як такої — фактор, який постійно нагадує про себе в контекстах сьогодення. От чого б, наприклад, нинішньому українському студентові так схилитися перед Ніцше, цим істериком від філософії, який здається, тільки тим і переймався, що постійно викорінював себе з себе? Але ж «мораль панів»...

Хочу з почуттям солідарності відгукнутися на думку Євгена Головахи щодо «сакралізації насильства»: так, скидається на те, що так звані цінності війни (за якими завжди стоять антицінності насильства) ставляться нині в нас не по заслугі високо, тоді як цінності миру — справжні, додаю від